

УДК 37.016
ББК 74.263
Т52

Толмачова М. В.

Т52 Трудове навчання. 3 клас (за підручником В. К. Сидоренка, Н. В. Котелянець, О. В. Агеєвої). — Х. : Вид. група «Основа», 2014. — 95, [1] с. — (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).

ISBN 978-617-00-2075-8.

Посібник містить орієнтовне календарне планування та розробки уроків трудового навчання в 3-му класі, складені відповідно до вимог нової навчальної програми (К. : Видавничий дім «Освіта», 2012) за підручником В. К. Сидоренка, Н. В. Котелянець, О. В. Агеєвої (Х. : «Сиция», 2013).

Задля зручності використання всі розробки розміщені на відривних аркушах. Поля для записів дозволять творчому вчителю, користуючись запропонованим у посібнику матеріалом, скласти власні плани-конспекти уроків курсу.

Для вчителів початкової школи.

УДК 37.016
ББК 74.263

ISBN 978-617-00-2075-8

© Толмачова М. В., 2014
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2014

ЗМІСТ

Орієнтовне календарне планування	5
Вступ. Форми і образи природи — зразок для майстра	7
<i>Урок 1.</i> Вступ. Ознайомлення з матеріалами, інструментами та правилами безпечної праці. Форми і образи природи — зразок для майстра	7
Розділ перший. Робота з пластиліном і природними матеріалами	9
<i>Урок 2.</i> Засоби виразності скульптури. Робота з пластиліном. Вироби об'ємної форми. Ознайомлення з рельєфом та барельєфом. Виготовлення барельєфа «Морські мешканці»	9
<i>Урок 3.</i> Виготовлення із пластиліну об'ємних сюжетних композицій. Ліплення тварин. Композиція «Кішки — мишки»	13
<i>Урок 4.</i> Комбінування природних і пластичних матеріалів. Лісова скульптура	15
<i>Урок 5.</i> Комбінування природних і пластичних матеріалів. Горіхові фантазії	17
Розділ другий. Робота з папером, пластиліном і з природними матеріалами	19
<i>Урок 6.</i> Згинання та вирізування паперу. Загальні відомості про техніку виготовлення витинанок. Силуетна витинанка «Ажурний метелик»	19
<i>Урок 7.</i> Виготовлення серветок у техніці витинанки. Згинання та вирізування паперу. Ажурні візерунки у квадраті, крузі	21
<i>Урок 8.</i> Виготовлення листівок у техніці витинанки. Витинанка «Дерево життя»	25
<i>Урок 9.</i> Мозаїка як вид декоративного мистецтва. Мозаїка з паперу	27
<i>Урок 10.</i> Загальні відомості про виготовлення мозаїки технікою торцювання. Контурне торцювання. Виготовлення мозаїки технікою торцювання	29
<i>Урок 11.</i> Мозаїка з природних та штучних матеріалів. Мозаїка на пластиліні. Рельєфне зображення природних форм. Орнаментальна композиція в колі — подарунок мамі	31
<i>Урок 12.</i> Мозаїка з природних та штучних матеріалів. Мозаїка на пластиліні. Ваза для квітів	33
<i>Урок 13.</i> Оригамі. Виготовлення виробів технікою оригамі. «Пташина родина»	35
<i>Урок 14.</i> Виготовлення виробів технікою оригамі. «Голуб»	37
<i>Урок 15.</i> Проект «Майстерня Діда Мороза». Виготовлення ялинкових іграшок з ниток	39
<i>Урок 16.</i> Квілінг. Загальні відомості про техніку квілінг. Основні прийоми роботи та послідовність виготовлення виробів технікою квілінг. Новорічна прикраса «Зимова квітка»	41
<i>Урок 17.</i> Виготовлення рослин у техніці квілінг. Композиція «Гілка калини»	45
<i>Урок 18.</i> Виготовлення тварин у техніці квілінг. Композиція «Павич»	47
Розділ третій. Робота з волокнами та нитками	49
<i>Урок 19.</i> Робота з текстильними волокнами та нитками. Іграшки з помпонів	49
<i>Урок 20.</i> Екскурсія до шкільної майстерні з обробки тканини. Аплікація з тканини	51

Урок 21. Види та властивості тканин. Прийоми різання тканини та особливості її з'єднання з папером. Аплікація з тканини. «Поважна киця та грайливе кошеня»	53
Урок 22. Аплікація з тканини. «Совеня»	55
Розділ четвертий. Робота з дротом і бісером, декорування виробів	57
Урок 23. Виготовлення об'ємних фігур із дроту. Прийоми роботи. Безпека праці. «Дротяне дерево»	57
Урок 24. Виготовлення об'ємних фігур із дроту. «Квіткова галявина з метеликами»	59
Урок 25. Бісероплетіння. Особливості виготовлення виробів із бісеру. Матеріали для бісероплетіння. Ланцюжок (<i>гердан</i>) «у хрестик» з бісеру	61
Урок 26. Бісероплетіння. Ланцюжок «кільця» з бісеру	65
Урок 27. Декорування виробів. Писанка як один із символів України. Писанка-витинанка	67
Урок 28. Декорування виробів. Види декорування пасхальних яєць	71
Розділ п'ятий. Самообслуговування. Виготовлення й оздоблення об'ємних виробів	73
Урок 29. Самообслуговування. Культура харчування. Правила поведінки за столом. Сервірування святкового столу. Складання серветок	73
Урок 30. Екскурсія до шкільної майстерні з обробки тканини. Одяг і взуття. Оздоблення одягу та взуття	79
Урок 31. Самообслуговування. Одяг і взуття. Оздоблення одягу та взуття. Вишивка. Серветка з бахромою. Виготовлення мережки	83
Урок 32. Проект «Подарунки до весняних свят». Аплікація з відрізків ниток. Виготовлення святкової листівки	87
Урок 33. Виготовлення й оздоблення виробів об'ємної форми. Іграшка на основі циліндра або конуса	89
Урок 34. Виготовлення й оздоблення виробів об'ємної форми. Виготовлення об'ємних виробів із коробок. Виготовлення підставки для ручок та олівців. «Котик»	91
Урок 35. Модульне оригамі. Літні композиції з модулів «трилисник»	93
Література	95

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ

№ з/п	Тема уроку	Дата
Вступ. Форми і образи природи — зразок для майстра		
1	Вступ. Ознайомлення з матеріалами, інструментами та правилами безпечної праці. Форми і образи природи — зразок для майстра	
Розділ перший. Робота з пластиліном і природними матеріалами		
2	Засоби виразності скульптури. Робота з пластиліном. Вироби об'ємної форми. Ознайомлення з рельєфом та барельєфом. Виготовлення барельєфа «Морські мешканці»	
3	Виготовлення із пластиліну об'ємних сюжетних композицій. Ліплення тварин. Композиція «Кішки — мишки»	
4	Комбінування природних і пластичних матеріалів. Лісова скульптура	
5	Комбінування природних і пластичних матеріалів. Горіхові фантазії	
Розділ другий. Робота з папером, пластиліном і з природним матеріалом		
6	Згинання та вирізування паперу. Загальні відомості про техніку виготовлення витинанок. Силуетна витинанка «Ажурний метелик»	
7	Виготовлення серветок у техніці витинанки. Згинання та вирізування паперу. Ажурні візерунки у квадраті, крузі	
8	Виготовлення листівок у техніці витинанки. Витинанка «Дерево життя»	
9	Мозаїка як вид декоративного мистецтва. Мозаїка з паперу	
10	Загальні відомості про виготовлення мозаїки технікою торцювання. Контурне торцювання. Виготовлення мозаїки технікою торцювання	
11	Мозаїка з природних та штучних матеріалів. Мозаїка на пластиліні. Рельєфне зображення природних форм. Орнаментальна композиція в колі — подарунок мамі	
12	Мозаїка з природних та штучних матеріалів. Мозаїка на пластиліні. Ваза для квітів	
13	Оригамі. Виготовлення виробів технікою оригамі. «Пташина родина»	
14	Виготовлення виробів технікою оригамі. «Голуб»	
15	Проект «Майстерня Діда Мороза». Виготовлення ялинкових іграшок з ниток	
16	Квілінг. Загальні відомості про техніку квілінг. Основні прийоми роботи та послідовність виготовлення виробів технікою квілінг. Новорічна прикраса «Зимова квітка»	
17	Виготовлення рослин у техніці квілінг. Композиція «Гілка калини»	
18	Виготовлення тварин у техніці квілінг. Композиція «Павич»	

№ з/п	Тема уроку	Дата
Розділ третій. Робота з волокнами та нитками		
19	Робота з текстильними волокнами та нитками. Іграшки з помпонів	
20	Екскурсія до шкільної майстерні з обробки тканини. Аплікація з тканини	
21	Види та властивості тканин. Прийоми різання тканини та особливості її з'єднання з папером. Аплікація з тканини. «Поважна киця та грайливе кошечка»	
22	Аплікація з тканини. «Совеня»	
Розділ четвертий. Робота з дротом і бісером, декорування виробів		
23	Виготовлення об'ємних фігур із дроту. Прийоми роботи. Безпека праці. «Дротяне дерево»	
24	Виготовлення об'ємних фігур із дроту. «Квіткова галявина з метеликами»	
25	Бісероплетіння. Особливості виготовлення виробів із бісеру. Матеріали для бісероплетіння. Ланцюжок (<i>гердан</i>) «у хрестик» з бісеру	
26	Бісероплетіння. Ланцюжок «кільця» з бісеру	
27	Декорування виробів. Писанка як один із символів України. Писанка-витинанка	
28	Декорування виробів. Види декорування пасхальних яєць	
Розділ п'ятий. Самообслуговування. Виготовлення й оздоблення об'ємних виробів		
29	Самообслуговування. Культура харчування. Правила поведінки за столом. Сервірування святкового столу. Складання серветок	
30	Екскурсія до шкільної майстерні з обробки тканини. Одяг і взуття. Оздоблення одягу та взуття	
31	Самообслуговування. Одяг і взуття. Оздоблення одягу та взуття. Вишивка. Серветка з бахромою. Виготовлення мережки	
32	Проект «Подарунки до весняних свят». Аплікація з відрізків ниток. Виготовлення святкової листівки	
33	Виготовлення й оздоблення виробів об'ємної форми. Іграшка на основі циліндра або конуса	
34	Виготовлення й оздоблення виробів об'ємної форми. Виготовлення об'ємних виробів із коробок. Виготовлення підставки для ручок та олівців. «Котик»	
35	Модульне оригамі. Літні композиції з модулів «трилисник»	

ВСТУП.

ФОРМИ І ОБРАЗИ ПРИРОДИ — ЗРАЗОК ДЛЯ МАЙСТРА

Дата _____

Клас _____

Урок 1. ВСТУП. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ, ІНСТРУМЕНТАМИ ТА ПРАВИЛАМИ БЕЗПЕЧНОЇ ПРАЦІ. ФОРМИ І ОБРАЗИ ПРИРОДИ — ЗРАЗОК ДЛЯ МАЙСТРА

Мета: ознайомити учнів з правилами організації робочого місця, правилами безпеки життя, з підручником з трудового навчання; формувати навички безпечної роботи з інструментами та пристосуваннями; розвивати творчі здібності, уяву, фантазію; виховувати охайність у роботі, терпіння, почуття прекрасного.

Обладнання: ілюстрації із зображенням природних форм; підручник з трудового навчання; мультимедійна дошка.

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

1. Привітання

Що ж, починаймо рік навчальний!
Я рада привітати вас.
Нехай натхнення та бажання
Прийдуть із вами в третій клас.

2. Перевірка готовності до уроку

3. Упорядкування робочих місць

II. СПРИЙМАННЯ Й УСВІДОМЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Повідомлення теми та мети уроку

Мультимедійна презентація

— На уроках трудового навчання ми не тільки пригадаємо все, чого навчилися раніше, а й підемо далі: ми дізнаємось про складніші творчі роботи — проекти, навчимося виконувати проектні завдання. Для їх виконання нам знадобляться знання та вміння працювати з різними матеріалами в різних техниках.

2. Вступна бесіда (за матеріалами підручника, с. 4–6)

— Природа дуже гарна та різноманітна. Навіть у найбільш звичних творіннях природи багато чудового та повчального. Справжній майстер спостерігає за природою та бере багато ідей з неї. У природи можна багато чого навчитися. Передусім — це гармонія форм та порядок у їх будові. Людина здавна спостерігала за природою та створила багато предметів побуту, машин та механізмів, подібних до об'єктів природи. Поєднання краси і користі — великий закон природи, якому людина навчається слідувати у своїх творіннях.

Вертолёт дуже схожий на бабку. Плафон світильника повторює форму квітки дзвіночка. Насіння стиглої кульбаби розлітається «парашутиками».

Але в природі ще існує багато таємниць, і розкрити їх зможе лише той, хто вміє спостерігати. Справжній майстер повинен знати матеріали, їх властивості, добре володіти інструментами, планувати роботу, втілювати майстерність та фантазію у своїх виробках.

3. Ознайомлення з підручником

— Розгорніть підручник. Роздивіться зразки витворів, які ми виготовлятимемо разом із вами. Перегортаючи сторінки, ознайомтеся з умовними

позначками, які використовуються в підручнику. Далі познайомимось з майстрами підручника, які завжди будуть з нами: Шисечкою, Голочкою, Дротинкою, Папірчиком, Глинчиком.

— Розгорніть підручник на с. 4. Розгляньте малюнки. Що ви бачите на цих малюнках?

— Які форми природи схожі на форми нашого побуту?

Фізкультхвилинка

Ходить качка по двору,
Зазиває дітвору:
— Швидко стали по порядку,
Розпочнем мерщій зарядку.
Покрутили головою,
Стали всі, немов до бою,
Крила вбоки розвели
Й полетіли, попливли.
Ліва, права, ліва, права —
Роблять ніжки наші вправи.
Не лінують, присідайте,
Ви здоров'ячко зміцняйте,
Щоб хвороби оминали,
Смутку й слабкості не знали.

4. Розповідь учителя

Ознайомлення із правилами безпеки на уроках трудового навчання

— Кожен учень зобов'язаний знати й виконувати правила безпечної праці на уроках трудового навчання, а саме:

- підготувати своє робоче місце;
- коли вчитель звертається до всіх учнів, вони мають припинити роботу й уважно слухати інструктаж;
- перевірити справність інструментів, наявність матеріалів;
- роботу розпочинати лише з дозволу вчителя;
- не можна працювати тупим та несправним інструментом;
- використовувати інструменти лише за призначенням;
- користуватися прийомами роботи з інструментами, як показав учитель;
- використовувати навчальний час для виконання завдання та не відволікатися на розмови, своєчасно й якісно виконувати доручену справу.

III. ПІДСУМОК УРОКУ

- Про що дізналися на уроці?
- Що можна виготовити на уроках трудового навчання?
- Які правила безпеки під час роботи запам'ятали?

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

РОБОТА З ПЛАСТИЛІНОМ І ПРИРОДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Дата _____

Клас _____

Урок 2. ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ СКУЛЬПТУРИ. РОБОТА З ПЛАСТИЛІНОМ. ВИРОБИ ОБ'ЄМНОЇ ФОРМИ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З РЕЛЬЄФОМ ТА БАРЕЛЬЄФОМ. ВИГОТОВЛЕННЯ БАРЕЛЬЄФА «МОРСЬКІ МЕШКАНЦІ»

Мета: формувати в учнів основні поняття про об'єм, пластику, форму, фактуру; ознайомити з видами скульптури; розширити знання про рельєф; формувати навички роботи з пластиліном; удосконалювати техніку роботи з пластиліном; розвивати дрібну моторику пальців рук, творчі здібності; виховувати акуратність у процесі роботи з матеріалами, дбайливе ставлення до роботи.

Обладнання: пластилін; стеки; дощечки для пластиліну; зразки виробів; мультимедійна дошка.

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

1. Привітання

Пролунав дзвінок,
Починається урок.
Працюватимем старанно,
Щоб почути у кінці,
Що у нашім третім класі
Діти — просто молодці!

2. Перевірка готовності до уроку

3. Упорядкування робочих місць

II. СПРИЙМАННЯ Й УСВІДОМЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Повідомлення теми та мети уроку

— Сьогодні на уроці ми ознайомимося із засобами виразності скульптури, з рельєфом та барельєфом. Будемо виготовляти рельєф «Морські мешканці».

— Мабуть, ви вже здогадалися куди я пропоную вам здійснити подорож. Не у космос, не в гори, а на морське дно. Звісно, більшість із вас бували на морі, дехто навіть — кожного літа, але... Побувати на морі — це одне, а побувати на дні морському — це зовсім інше.

Безумовно, морське дно — це красиве, неповторне, дивовижне місце, сповнене цікавинок і таємниць. Хоч, разом із тим, і досить небезпечне. Тож не варто ловити гав, розглядаючи яскравих морських мешканців, бо деякі з них можуть запросто вами пообідати. Проте вам боятися нічого. Я добре знаю, хто з них на що здатний, з ким можна дружити, а кого слід триматися осторонь, тож завжди можу застерегти вас від небажаної зустрічі. Отже, вдихнімо на повні груди, затамуємо подих — і спустимося на дно.

НА ДНІ

Тиша та спокій
У морі на дні...
З мулу капуста
Морська пророста...
На неймовірній
Такій глибині

Зліва та справа —
Повсюди вода!
Тут у зеленій
Бездні, завжди
Рибки всілякі
Красиві живуть,
Плавають зграйки
Туди та сюди,
Воду солону
Потрішечки п'ють.
В морі є леви
Морські, їжаки...
Можна зустріти
Тут навіть кита...
Дно — гарне місце.
Туди залюбки
Сам я спустився б,
Якби... не вода...

2. Розповідь учителя

Робота за підручником (с. 8–9). Мультимедійна презентація

1) *Скульптура як вид образотворчого мистецтва.*

— Колись наш далекий пращур помітив, що на глині залишаються відбитки, а у творчих руках цей матеріал перетворюється на фігурки людей, тварин, предмети побуту. З того і почалося ліплення. З часом уміння ліпити, вирізьблювати й висікати вдосконалювалося, людина опанувала нові матеріали: деревину, камінь, метал. Так виник своєрідний вид мистецтва — скульптура.

Скульптура — це вид образотворчого мистецтва, пов'язаний зі створенням об'ємних художніх форм з різних матеріалів.

На відміну від графіки та живопису, де предмети зображені на площині, можуть лише здаватися нам об'ємними, скульптура має реальну форму в просторі.

Мистецтво скульптури обирає своїм об'єктом переважно людину, іноді — тварину і значно рідше — натюрморт.

2) *Види скульптури.*

— Існують два види скульптури:

кругла — яку можна споглядати з усіх боків;

рельєф — об'ємне зображення на площині.

Реальна об'ємна форма круглої скульптури надає можливість роздивлятися її з різних боків. І з якого боку ми б не дивилися на неї, вона виглядатиме по-різному. Точка, з якої ми споглядаємо скульптуру, називається ракурсом.

Рельєфне зображення, як графіку і живопис, роздивляються з одного боку. Скульптор вирізує чи наліплює зображення на певну площину, тому таке зображення ще називають об'ємною картиною.

Розрізняють такі види рельєфу:

- горельєф, якщо рельєф виступає над площиною більше, ніж наполовину;
- барельєф, якщо рельєф виступає менше, ніж наполовину;
- контррельєф, якщо рельєф заглиблений у площину.

Рельєфні зображення часто використовують у декоративно-ужитковому мистецтві та дизайні.

3) *Фактура.*

— Скульптор, працюючи з різними матеріалами, або підкреслює їхні природні властивості, або під час обробки надає поверхні вигляду рельєфності чи гладкості.

Фактурою можна передати і ніжність шкіри обличчя юної дівчини, і пластичність складок одягу козака та гриви лева, й оперення, що нібито нагадує луску на тілі фантастичного птаха.

4) Робота з пластиліном.

Пластилін (*італ. plastilina — липний*) — матеріал для ліплення. Виготовляється з очищеного і подрібненого порошка глини з додаванням воску, сала та інших речовин, що перешкоджають усиханню. Буває різнобарвним. Слугує для виготовлення фігур ескізів для скульптурних робіт, невеликих моделей, виробів малих форм.

— Сьогодні на уроці ми згадаємо прийоми роботи з пластиліном, правила, яких слід дотримувати під час роботи з пластиліном.

— Отже, що таке пластилін?

— З чого він виготовлений?

— Як із ним працювати?

— Пластилін — це матеріал, створений людиною з білої глини, гліцерину, вазеліну (*щоб глина не висихала*) і воску (*щоб глина була завжди пластичною*). Щоб надати пластиліну певного кольору, використовують спеціальні барвники.

Фізкультхвилинка

Зайчик вийшов на полянку,
Зайчик в лісі знову з ранку.
Скік-поскік, стриба він сміло,
В зайчика таке вже діло:
Мусить ноги тренувати,
Щоб від смерті утікати.
Він крокує краще всіх,
Бо боїться зайчик їх.
Оббіга навкруг скирти,

Плута зайчик всі сліди.
Роззирається навкруг:
Де тут ворог, хто тут друг,
Присідає зайчик низько,
Може, лихо десь вже близько.
Вуха зайчик нашорошив,
Хто ж це так його стривожив?
Та немає близько лих,
Сів наш заїнька, затих.

3. Демонстрування та аналіз зразка

1) Інструктаж учителя.

— На уроці ми будемо виготовляти рельєф «Морські мешканці».

Робота за підручником (с. 10)

1. Підготуйте основу з картону розміром не більше 15×15.
2. Нанесіть на картон тонкий шар пластиліну (2–3 мм) зеленого або синього кольору.
3. З різнокольорового пластиліну зробіть рибок, водорості та інших мешканців морського дна.
4. Виготовлених рибок та водорості слід міцніше притискати до основи.
5. За допомогою стеки можна зробити різну фактуру поверхні.

2) Повторення правил безпеки під час роботи.

III. ПРАКТИЧНА РОБОТА УЧНІВ

IV. ВИСТАВКА ТА ОЦІНЮВАННЯ РОБІТ УЧНІВ

V. ПІДСУМОК УРОКУ

— Які композиції вам найбільше сподобалися? Чому?

ПАПІР

Товстий і тонкий, білий і кольоровий, газетний і альбомний... З ним людина зустрічається щодня вдома, коли пише листа або читає книгу. Це настільки звично, що людина не замислюється над тим, що були часи, коли паперу не було, і для вираження своїх думок і почуттів слід було видряпувати гострим камінцем або малювати на скелях і стінах печер різні знаки, візерунки, сцени побуту і полювання.

Папір є одним з найвеличніших винаходів людства — поруч із колесом, компасом і комп'ютером. З часу появи папір став активним засобом спілкування людей.

Появі паперу передували тисячоліття пошуків матеріалу, який був би придатний для фіксування мовлення та передачі знань і досвіду.

Спочатку таким матеріалом був камінь. Згодом з'явилися глиняні таблички. На підготовлених тоненьких цеглинках паличками вичавлювали особливі знаки — ієрогліфи. Це було значно легше, ніж висікати або вирізати на камені. Потім цеглинки обпалювали, і вони ставали твердими, але досить тендітними. Таки плити-листи можна було вже пересилати на великі відстані.

Однак людина не припиняла пошуки більш зручного і легкого матеріалу для листів. Так з'явилися дерев'яні таблички, що їх покривали воском. Записи на таких табличках робили стилем — спеціальною паличкою, один кінець якої був загострений для листа, а на другому була лопаточка, щоб затирати віск у випадку помилки.

У різних країнах використовувалось і різне дерево, а в Китаї, наприклад, випалювали письмена-ієрогліфи на бамбуці чи його корі. В Україні стилем писали на бересті — археологи під час розкопок культурних шарів XI–XII ст. знаходили численні берестяні листи і розписки.

У Стародавньому Єгипті для листування використовували папірус, що ріс уздовж русла Нілу. Зі стеблин цієї рослини виготовляли матеріал для письма. Записи, що їх робили на пергаменті, збереглися донині. Пергамент — це дуже тоненька, міцна і дорога, спеціально виготовлена шкіра, на якій робили важливі записи. Цей матеріал слугував людям упродовж багатьох століть. Ця назва збереглася до наших днів, тільки тепер так називають спеціальний жиронепрониклий папір, що його використовують за інших технічних потреб.

В Україні пергамент почали виготовляти в XV ст. для державних грамот, законів, особливо цінних книжок і записів. Але все ж пергамент поступився місцем паперу.

Отже, папір завойовував світ. Арабські халіфи почали створювати великі бібліотеки, у Китаї та Японії з паперу почали виготовляти різні предмети для релігійних обрядів, амулети, прикраси, ширми, а прозорий папір навіть уставляли у вікна замість скла.

У Європі папір почали виготовляти лише з XI ст., спочатку — в Італії, а потім — у Франції, Англії, Голландії і Німеччині.

До України папір увозили із Франції та Голландії. Російське виробництво паперу почалося лише у XVI ст., на паперових млинах. Але паперу на них виготовляли замало, і все одно більшу частину потрібно було ввозити. Згодом під Петербургом відкрилася перша паперова мануфактура.